NARATIVNÍ ANALÝZA

Vyprávění provází lidstvo od úsvitu jeho civilizace. Příběhy, jako legendy, mýty, pohádky, např. i biblická podobenství, měly podpůrný, vzdělávací i osobnostně rozvíjející účinek. „*Všechny společenské vrstvy, všechny sociální skupiny mají své příběhy*“ (Preisslová Krejčí, 2013, s. 118). Příběhy jsou také důležitou složkou mezilidské komunikace. Mají svou časovou rovinu, příčiny a následky, hodnocení událostí i rozhodování a jednání aktérů. Nesou s sebou určitý význam či poučení. Vyprávění vždy počítá také s posluchači, je do značné míry dialogické (volně podle Čermáka a kol., 2013).

Narativní analýza, tedy analýza vyprávěného příběhu, se začala ve výzkumu ve větší míře využívat v posledních 25 letech. Využívání narativních principů je velmi široké: Narativní přístup se stal akceptovanou výzkumnou metodou nejen v psychologii a sociologii, ale i v pedagogice, v historii, etnologii, antropologii a jinde (Preisslová Krejčí, 2013).

Co je podstatou narativní analýzy?

Cílem narativní analýzy je objevit určité podobnosti či principy v tom, jak lidé vyprávějí své životní příběhy. Hledá se, co mají tyto příběhy společné, jaké archetypy a životní témata se v nich opakují. Do vyprávění vždy vstupuje i posluchač (či výzkumník). Jeho dotazování a naslouchání ovlivňuje, jak bude příběh vyprávěný a co v něm zazní. Je tedy zřejmé, že se nepředpokládá, že by měl být vyprávěný příběh věrným otiskem předchozí zkušenosti. Předpokládáme, že lidé určité informace zapomínají, že nesdělí vše a nepopíší vše dostatečně přesně. Vyprávěný příběh je spíše konstrukcí předchozích událostí než jejich věrným záznamem (Preisslová Krejčí, 2013).

Podstatou narativní analýzy je pak převyprávění vyprávěného, výzkumníkova interpretace již interpretovaného obsahu vypravěčem. Bývá často využívána při snaze o porozumění určitých životních zlomů, vývojových změn a tranzitorních krizí (Čermák a kol., 2013).

Narativní analýza (podobně jako IPA) je založená na ***indukci***, kdy na základě určitého počtu analyzovaných příběhů docházíme k určitým poznatkům. Podobně jako u IPA, je málo pravděpodobné, že bychom nasbírali tolik rozhovorů, aby byla naplněná podmínka nasycenosti dat pro zakotvenou teorii, tedy že by příběhy dalších respondentů už nepřinášely nové poznatky. Na základě několika rozhovorů je však možné rozšířit, prohloubit, doplnit či zpřesnit informace o jevech, které již byly zkoumány méně zevrubnými postupy a přinesly jen povrchní informace o pravděpodobně obsahově bohatých jevech (Preisslová Krejčí, 2013).

Způsob sběru dat

Zpravidla jde o narativně vedený rozhovor, ale může jít i o analýzu literárního díla nebo osobní korespondence, blogu, deníku, autonomního psaní apod. Často jde o životopisná vyprávění (Preisslová Krejčí, 2013; Švaříček, 2007). Výzkumník by při narativním rozhovoru měl co

nejméně zasahovat do jeho toku. Jde o to, aby si respondent své vyprávění strukturoval sám podle vlastního uvážení (Preisslová Krejčí, 2013).

Častou pomůckou při sběru narativních dat je grafické znázornění vývoje sledovaných událostí na základě **„čáry života“**. Vypravěč má před sebou naležato papír s vodorovnou osou s vyznačenými roky od počátku sledované události až po jeho současný věk. Do této osy vyznačuje důležité mezníky a zlomové situace (Čermák a kol., 2013). Grafické ztvárnění základních mezníků mu usnadňuje strukturovat vyprávění a pomáhá mu nevynechat důležité údaje.

V narativním výzkumu mohou být rozhovory s vypravěči vedeny několikrát. Při opakovaném setkávání dochází k vzájemnému sbližování obou účastníků výzkumu a k většímu otevření se. Předchozí vyprávění také pomáhá oživit paměť na sledované události. Opakované rozhovory se využívají např. *v biografickém výzkumu* (Švaříček, 2007).

Způsoby zpracování narativních rozhovorů („vyprávění“)

I když se v narativním výzkumu obvykle vychází z menšího počtu dat, je třeba počítat s velkou časovou rezervou pro jejich analýzu (Preisslová Krejčí, 2013). Souhrnně vzato se při narativní analýze zabýváme tím, ***CO je řečeno*** (obsahem), ***JAK je to řečeno*** (formou sdělení) a ***PROČ je to sděleno*** (co bude interpretatováno) (Preisslová Krejčí, 2013). Čermák s kolegy (2013) tyto základní otázky rozvádějí: *PROČ byl příběh vyprávěný právě tímto způsobem? JAKÝ VÝZNAM nese tento způsob vyprávění?*

Nejprve je zapotřebí data nově uspořádat podle nějakého zvoleného principu. Zároveň tak redukujeme ta, která se jeví jako málo podstatná z hlediska našeho výzkumného cíle (Preisslová Krejčí, 2013).

Čermák a jeho spolupracovníci (2013, s. 77) uvádějí v tabulce čtyři varianty zaměření v narativní analýze, které převzali od Lieblichové (1988):

dimenze	**obsahová**	**formální**
holistická	**Jaká poselství** vyjadřují zaznamenané příběhy na zkoumané téma?	**Jaké varianty narativních struktur** se objevují v zachycených příbězích?
kategoriální	Např.: **jaké copingové strategie** se objevují ve sledovaných příbězích? *nebo:* **jaké je sebehodnocení** vypravěčů v popisovaných zlomových situacích?	**Jaké lingvistické prostředky** se objevují v zaznamenaných příbězích?

Lieblichová (1988, in Čermák a kol., 2013) tedy při analýze narativních dat rozlišuje dvě dimenze: **obsahově-formální** a **holisticko-kategoriální**. ***V holistickém přístupu*** je vyprávění interpretované jako jeden celek a i jeho části jsou vždy interpretované s ohledem na celek příběhu. Naopak ***kategoriální přístup*** se zaměřuje na dílčí témata a kategorie. ***Obsahová stránka*** se zaměřuje na explicitní i implicitní význam příběhu, zatímco ***formální dimenze*** zkoumá charakteristiky vystavění příběhu (struktura zápletky, řazení a propojení událostí, koherence apod.).

Chrz (2007, in Preisslová Krejčí, 2013) uvádí sedm základních interpretačních kategorií, které můžeme využít při rekonstrukci narativních dat. Uveďme si z nich pět nejvyužitelnějších:

1. **Životní témata**, která se ve vyprávění objevují. V zásadě nevyžadují příliš velkou interpretaci a je dobré s nimi začít. Sama o sobě by však ještě nebyla narativní analýzou.
2. **Ztvárnění jednání** – vypravěč své jednání také nějak ospravedlňuje, vysvětluje, dává mu smysl a přijímá za něj určitou míru odpovědnosti.
3. **Zápletky a figury** – příběh má „tvar", má počátek, prostředek a konec. Obsahuje zápletky a figury, které v něm mají nějakou roli a mají s příběhem určitou souvislost.
4. **Hodnoty a přesvědčení** – vypravěč v příběhu implicitně uvádí i své postoje a morální přesvědčení, své hodnotící soudy o tom, co je dobré, jak se má/nemá jednat. „…*tím, co příběh popohání, je ‚potíž' (trouble) … teprve ve vztahu k ní dávají hodnoty smysl, když odpovídají na životní nesnáze a krize*." (Tamtéž, s. 127).
5. **Diskurzivní kontext** – vyprávění je někomu vyprávěno. Vyprávění se odehrává v interakci s výzkumníkem, což jej určitým způsobem spoluutváří. Vyprávěný příběh zároveň vypravěče i nějak mění (tamtéž).[1]

Podobně jako v jiných kvalitativních metodách, i u narativní analýzy se v popisu výsledků střídají interpretace s ilustrujícími úryvky dat.

Postup analýzy

I narativní analýza vychází z hermeneutického pojetí, v němž je zaznamenaný význam příběhu a jeho částí považovaný za společný výsledek vypravěče a výzkumníka (Čermák a kol., 2013). A také v narativním přístupu se využívá ***cirkulární postup***, v němž se střídá opakované čtení textu a jeho analýza. Pracuje se tedy nejprve s prvním příběhem, cílem analýzy je získání první představy o něm. Teprve po provedení jeho analýzy dochází k dalšímu sběru dat. Opakované čtení umožňuje prohloubit porozumění a zachytit i překvapivé a zdánlivě nezapadající momenty příběhu. K procesu analýzy patří i zde výzkumníkova sebereflexe, tedy všímavost vůči vlastním pocitům a názorům (Čermák a kol., 2013).

Z výše uvedených kategorizací je zřejmé, že ***přístupů k analýze narativních dat je celá řada***. V naší analýze dat se tedy snažíme zvolit takové postupy, jejichž prostřednictvím máme možnost v příbězích zaznamenat něco nového a zajímavého. Čermák a jeho spolupracovníci (2013) postupovali při narativní analýze rozhovorů žen se zkušeností onemocnění rakoviny prsu ve čtyřech následujících krocích.

(1) **Přepis vyprávění nejprve rozdělili** na:

- ***fabuli*** (= informační prvky vyprávění, tj. „co" je vyprávěno)

[1] To je také jeden z důvodů, proč se narativní přístup často využívá v psychoterapii i ve výzkumu účinnosti psychoterapie (srov. Čermák a kol., 2013).

- a ***syžet*** (= „výplňová“ slova, jejichž vynechání čtenář nepřichází o obsahové informace příběhu. Syžet slouží k analýze formě či způsobu vyprávění, tedy toho, „jak“ je příběh vyprávěn).

Autoři postupovali tak, že syžet v přepisu podtrhávali. I bez syžetu musí mít zbylý obsah příběhu srozumitelnou, koherentní podobu.

(2) **Identifikace klíčových mezníků v příběhu**: Na jejich základě rozdělili autoři příběh do dílčích epizod. Mezníky autoři vyznačili po stranách textu. Mezníky jim zároveň sloužily pro převyprávění příběhu.

(3) **Identifikace bodů obratu – vývoj příběhu a celková struktura vyprávění**: Autoři sledovali momenty, kdy došlo k dějovým zlomům (zjednodušeně řečeno, sledovali ***momenty příběhu, kdy se situace zhoršila***, a momenty, ***kdy se situace obrátila*** pro vypravěčky ***k dobrému***). Body obratu napomohly určit, odkud a kam analyzovaný příběh směřuje, kde vrcholí, jaké je v klíčových obratech rozuzlení. S tím souvisí i sledování, jak dotyčný tyto události zvládal a hodnotil, jaké byly jeho průvodní emoce a myšlenky.

(4) **Identifikace žánrové konfigurace vyprávění**: Žánry tvoří „*základní archetypální perspektivy ztvárnění života*“ (Čermák a kol., 2013, s. 81). Cílem této části analýzy bylo na základě opakovaného čtení porovnat obsah příběhu a jeho vývoj s principy jednotlivých základních žánrů. Autoři přitom porovnávali také vývoj jednotlivých příběhů mezi sebou. Řídili se jednotlivými principy základních žánrů:

Žánry komedie, romance, tragédie a ironie (Čermák a kol., 2013, s. 81-82):

	komedie	**romance**	**tragédie**	**ironie**[2]
dosažení	úspěchu	úspěchu	neúspěchu	neúspěchu
kontrola	osud	individuální	osud	individuální
řešení	Smíření	naděje	beznaděj	ironie
Figura/postava	Bezstarostný klikař	Hlava v oblacích	Zmučená duše	cynik
Životní filozofie	pragmatismus	idealismus	fatalismus	existencialismus

V komedii dosahuje protagonista úspěchu vlivem šťastných náhod, v romanci díky svému úsilí. V tragédii je neúspěch zapříčiněný neblahými okolnostmi a v ironii je přičítaný spíše vlastnímu jednání. Hlavními sledovanými kategoriemi jsou tedy ***dosahování žádoucího*** (= úspěch/neúspěch) a protagonistovo ***aktérství*** (osobní úsilí/vliv osudu a náhody). S tím souvisí také dimenze ***kontroly událostí*** (tj. vnímaná možnost ovlivnit průběh dění) oproti vnímanému ***vlivu náhody*** a nemožnosti situaci ovlivnit.

[2] U ironie jde o přijetí sestupné, omezené či pokřivené skutečnosti. Patří k ní deziluze, zklamání, skepse a rezignace.

V případě existenciálně zabarvených životních událostí je možné sledovat také **vývoj příběhu**: *moratorium* znamenající (dočasnou) stagnaci, jednání v duchu *pokusu a omylu*, *risk a zisk*, *pozvolný vzestup*, *trvalý sestup* (tamtéž).[3]

Výzkumná otázka a volba respondentů

Opakované čtení autory vedlo do postupného zanořování se do příběhu a k detailní analýze. Autoři se zaměřili především na analýzu příběhu jako celku. Nesledovali tedy žádné konkrétní dílčí kategorie. Jejich hlavní výzkumnou otázkou bylo: ***Jaké varianty příběhů vyprávějí ženy s onemocněním rakovinou prsu?*** Dvě další podotázky zněly: *Které mezníky považují ženy s rakovinou prsu za klíčové v procesu rozvoje a léčby onemocnění? Jak tyto mezníky propojují ve vyprávění?* (tamtéž, s. 84-85).[4]

Respondenti by měli být voleni i s ohledem na jejich časový odstup od zkoumaných událostí. Lidé, kteří se aktuálně s určitým jevem potýkají, zpravidla nemají ještě dostatečný odstup a nemohou ještě reflektovat ani hodnotit mezníky, vlastní rozhodnutí ani okolnosti. Bohatost dat se objevuje až s určitým časovým odstupem.

Analýza prvního příběhu (paní Hannelore)

Nejprve autoři podtržením vyznačili v přepisu **syžet** a tím ho vizuálně oddělili od **obsahu** textu.

Poté identifikovali **klíčové mezníky** v prvním příběhu. Jednalo se o *(1) události předcházející onemocnění, (2) boj s rakovinou a (3) návrat do „normálního života“*. Autoři poté zestručněně převyprávěli příběh, přičemž vycházeli z těchto mezníků. V popisu jednotlivých mezníků autoři kombinují vlastní interpretace s úryvky z rozhovoru (Čermák a kol., 2013).

Následně vymezili body obratu, značící sestupné (neblahé) a vzestupné (šťastné) události. Šlo o: *nález v prsu, následné oznámení diagnózy, průběh léčby, objevení metastází, nešetrné jednání onkoložky, konfrontace s možnou smrtí, zkušenost se svépomocnou organizací a s vlastním pomáháním druhým, pozitivní vývoj léčby a závěrečná reflexe vypravěčky*. Autoři přitom zachycují také vypravěččiny emoce a postoje a myšlenky. Sledují sestupnou linku příběhu, kdy je příběh v nejnižším bodu (diagnóza metastáz a konfrontace s možnou smrtí) a následný vzestupný vývoj událostí (nezhoubný charakter druhého onemocnění a závěrečná reflexe). Vývoj událostí v tomto příběhu má křivku ve tvaru „U“.

Při identifikaci žánrové konfigurace se autoři opírají o významy naznačené v syžetu: navzdory mnoha negativním událostem se v textu často objevují zmínky typu: „*měla jsem štěstí*“, „*naštěstí*“, „*bylo to dobrý, protože to mělo dobrej konec*“ aj., naznačující vypravěččinu snahu

[3] Možný je i sestup a následný vzestup, tedy průběh ve tvaru U, jak ukazují autoři v analýze příběhu paní Hannelore v textu.

[4] Způsob, jakým se při narativním rozhovoru ptáme, může znít jinak a být i širší. V biografickém výzkumu může být např. položena otázka: „*Rád bych, abyste začal přemýšlet o svém životě, jako by to byla kniha. Každá část Vašeho života vytváří kapitolu v knize. Samozřejmě je to kniha stále nedopsaná ale pravděpodobně obsahuje několik zajímavých a dostatečně dobře popsaných kapitol*.“ (Švaříček, 2007, s. 132).

otupovat ostré hrany nepříznivým událostem, i vývoj dobrým směrem díky šťastným okolnostem. Zároveň vypravěčka naznačuje změnu ve vztahu k lidem - od pocitu osamělosti a nepotřebnosti k utváření dobrých vztahů s lidmi v novém společenství. Mimo to naznačuje i osobní hodnotovou transformaci, kdy se v nové situaci přestává trápit okolnostmi, které ji dříve zraňovaly, upřednostňuje sebe před stresujícími pracovními událostmi apod.

Jednotlivé žánry (komedie, romance, tragédie a ironie) většinou nelze v analýze uplatnit jako přísně oddělené kategorie, ale spíše jako kontinuum (Chrz a Čermák, 2005, in Čermák a kol., 2013). Jejich jednotlivé prvky však mohou sloužit jako možná vodítka pro analýzu příběhů.

Využití narativních principů a validita narativního výzkumu

Podobně jako u ostatních kvalitativních výzkumných metod i narativní přístup má poměrně rozmanitá pojetí. Může být využitý celkově v celé výzkumné proceduře, ve všech jejích etapách. Můžeme použít však jen nástroj sběru dat (narativní rozhovor, časová osa) nebo některé principy narativní analýzy (Čermák a kol., 2013).

Jak již bylo naznačeno, není zpravidla možné zajistit princip nasycenosti dat. Autoři však připomínají, že zobecnitelnost nálezů nesouvisí s velikostí výzkumného souboru. Validita výzkumu se i zde opírá spíše o to, zda výzkum přinesl takové informace, které pomáhají lépe porozumět sledovanému jevu. Zda přispěl ke komplexnosti tohoto porozumění. Dále jde o to, zda zvolení účastníci výzkumu jsou věrohodnými vypravěči reprezentujícími zkoumanou zkušenost a zda jsou jejich vyprávění i následná analýza srozumitelné a vhodné pro sdílení. Narativní analýza příběhů lidí s určitou zkušeností má i praktické využití. Ve sledovaném případě může napomoci porozumět zkušenosti žen s tímto onemocněním dalším pacientkám, ale také lékařům, psychoterapeutům či poradcům.

LITERATURA

Čermák, I. Chalupníčková, L., Chrz, V. & Plachá, V. (2013). Narativní analýza. In Řiháček, T., Čermák, I., Hytych, R. a kol. (eds.) *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita, 75-104.

Preisslová Krejčí, A. (2013). Narativní analýza. In Gulová, L., Šíp, R. (Eds.). *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Praha: Grada, 117-138.

Švaříček, R. (2007). Biografický design. In Švaříček, R., Šeďová, K. (Eds.). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 126-141.